

A MAROS-TORKOLATTAL SZEMBENI MIKRORÉGIÓ 10. SZÁZADI SÍRJAINAK ARCHAEOZOLÓGIAI VIZSGÁLATA

VÖRÖS István*

Szegedtől kb. 20 km sugarú félkörön belül, a Tisza jobb parti környezetében 15 helyről, 7 temető- és 8 sírhelynek 61 sírjából és 2 sírok közötti gödörből került elő állatsont maradvány. Ezek közül a legnagyobb temető Szeged-Algyő, ahol 37 sír és egy sírok közötti, az összes többi 14 lelőhelyen 24 sír és egy sírok közötti állatmaradványos gödör ismert. Hét állatfaj maradványát lehetett meghatározni, ezek a ló (*Equus caballus* L. 1758), a juh (*Ovis aries* L. 1758), a szarvasmarha (*Bos taurus* L. 1758), a házi lúd (*Anser domesticus* 1758), a házi tyúk (*Gallus domesticus* L. 1758), a mezei nyúl (*Lepus europaeus* Pall. 1778) és a sertés (*Sus domesticus* Erxl. 1777). A leggyakoribb a ló (33 részleges nyúzott ló, 1 ételadomány és 1 attribútum) és a juh (27 ételadomány, 4 attribútum), majd ezeket követi a szarvasmarha (3 ételadomány, 1 attribútum), a házi lúd (4 ételadomány), a házi tyúk (2 ételadomány, 1 állatáldozat), a mezei nyúl (2 ételadomány, 1 attribútum), és a sertés (ételadomány).

Az állati eredetű áldozatok, ételadományok és attribútumok 75%-a férfi sírokban voltak (*I. táblázat*).

Szeged-Algyő (VÖRÖS 2000), Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát (VÖRÖS 2002; VÖRÖS 2011), Sándorfalva-Eperjes (VÖRÖS 2004) és Zsombó-Bába-dűlő (VÖRÖS 1999) archaeozoológiai feldolgoása korábban már megjelent. A korábbi ásatások „Bordány, Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlő, Röske-Ladányi dűlő, Röske-Nagyszéksós, 685. sz. tanya és Szatymaz (Szeged)-Jánosszállás-Gróf Árpád földje” lócsont maradványai 2013-ban a Móra Ferenc Múzeum régészeti raktárában nem voltak fellelhetők. A jelen összefoglalásban a korábbi adatok finomítását és pontosítását is elvégeztem.

A Szeged-Óthalom, V. homokbánya temetőhely állatsont maradványainak osteológiai és topográfiai leírása az Appendix-ben található.

LELETKATASZTER

1. Szeged-Algyő, 258. kútkörzet: Kürti B. ásatása 1973–1976 (KÜRTI 2001; VÖRÖS 2000).

1. sír: Bolygatott nő. Ételadomány maradványa: házi lúd szárnycsont.

8. sír: Bolygatott nő. A ló életkora 5–5½ év. A temetés évszaka tavasz–nyár.

11. sír: Koporsós nő. Ételadomány maradványa: sertés humerus dext. (juv.)

15. sír: Bolygatott férfi. Mediterrán típusú mén életkora 8 év, marmagassága 138,2 cm, mc-index 15,7. Összehajtott lóboros temetkezés (*I. kép 1–2*).¹ Patológikus elváltozás a felső fogsorban (pontyfogazat). Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (inf.).

16. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (inf.)

17. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: juh 4 borda, 4 mellcsont, humerus dext. (inf.).

18. sír: Férfi. Boreális típusú mén életkora 1¼–2 év, marmagassága 143,2 cm, mc-index 13,3. Lóbor nélküli temetkezés (*I. kép 3*). Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (juv.)

25. sír: Férfi. Boreális típusú mén életkora 1¼–2 év, marmagassága 138,8 cm, mc-index 14,9. Lóbor nélküli, téli temetkezés (*I. kép 4*). Ételadomány maradványa: szarvasmarha humerus dext. (ca. 1 hó). Attribútum: juh astragalus.

* Vörös István archaeozoológus, voros.mnm@gmail.com

¹ A Szeged-Algyő 258. kútkörzet lovassírjainak fotó és rajzi anyagáért a szerző és a szerkesztők Kürti Bélának mondanak köszönetet.

26. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (subad.).

27. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: juh humerus sin. (subad.).

29. sír: Férfi. Boreális típusú mén életkora 3–4 év, marmagassága 131,6 cm, mc-index 16,0. Lóbőr nélküli, téli temetkezés (1. kép 5–6). Patologikus elváltozás a jobb oldali mellső lábvégen. Ételadomány maradványa: juh humerus sin. (juv.).

32. sír: Koporsós férfi. Boreális típusú mén életkora 7 év, marmagassága 138,5 cm, mc-index 15,8. Lóbőr nélküli temetkezés (1. kép 7–8). Patologikus elváltozás a fogsorban és a jobb oldali mellső lábvégen. Ételadomány maradványa: szarvasmarha pelvis sin. (inf.).

33. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: juh 2 borda, ágyék régió (2 ágyékcsigolya, keresztcsont I.), pelvis-femur dext. (subad.).

34. sír: Férfi. Boreális típusú mén életkora 3½–3¾ év, marmagassága 135,8 cm, mc-index 15,7. Összegöngyölt lóbőrös, őszi-téli temetkezés (2. kép 1–2). Ételadomány maradványa: juh pelvis-femur sin. (subad.).

37. sír: Koporsós férfi. Boreális típusú mén életkora 4 év, marmagassága 135,6 cm, mc-index 14,3 (2. kép 3–4).

38. sír: Koporsós férfi. Mediterrán típusú mén életkora 12 év, marmagassága 136,3 cm, mc-index 15,9. Lóbőr nélküli temetkezés (2. kép 5–6). Patologikus elváltozás a felső fogsorban (pontyfogazat). Ételadomány maradványa: juh ágyéki régió (ágyékcsgolya), pelvis-femur dext. (subad.); mezei nyúl humerus dext., 4 tibia (2 sin. inf.-ad., 2 dext. ad.).

39. sír: Bolygatott nő. Attribútum: ló P⁴ dext.

42. sír: Nő. „állatcsigolyák”.

44. és a 45. sír között. ? ételadomány maradványa: mezei nyúl femur sin. (ad).

49. sír: Nő. Mediterrán típusú mén életkora 5 év, marmagassága 144,2 cm, mc-index 15,8. Lóbőr nélküli temetkezés (2. kép 7–8). Patologikus elváltozás mindét oldali hátulsó lábtő külső oldalán. Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (subad.).

51. sír: Nő(?). Ló sesamoideum.

52. sír: Bolygatott férfi. Mediterrán típusú mén életkora 4 év, marmagassága 141,6 cm, mc-index 14,0. Kiterített lóbőrös temetkezés (3. kép 1–2). Patologikus elváltozás a jobb oldali hátulsó lábközépcsonton. Attribútum: juh 3 astragalus (2 sin. 1 dext.).

57. sír: Nő. Ételadomány maradványa: juh 3 borda.

64. sír: Leány. Ételadomány maradványa: juh tibia sin.(ad.). Attribútum: juh 3 astragalus (1 sin.-2 dext.).

65. sír: Nő. Ételadomány maradványa: házi lúd mellcsont, lábcson. t.

66. sír: Nő. Ételadomány maradványa: juh 2 borda.

79. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: házi tyúk szárnycsont.

80. sír: Férfi. A mén életkora ca. 2 év, marmagassága 133,0 cm, mc-index 12,9. Lóbőr nélküli, tavaszi temetkezés (3. kép 3–4). Ételadomány maradványa: házi lúd szárny és medence-láb csontjai.

87. sír: Nő. Attribútum: szarvasmarha M³ dext.

90. sír: Férfi. Ló sesamoideum, 3 farokcsigolya.

92. sír: Férfi. A mén életkora 5½ év, marmagassága 139,5 cm, mc-index 16,4. Lóbőr nélküli, tavaszi-nyári temetkezés (3. kép 5–6). Patologikus elváltozás a fogsorban. Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (subad.).

93. sír: Bolygatott nő. Ételadomány maradványa: juh humerus sin., ca 2 év.

94. sír: Bolygatott nő. Mediterrán típusú mén életkora ca. 3 év, marmagassága 139,8 cm, mc-index 14,9. Lóbőr nélküli, tavaszi temetkezés (3. kép 7–8). Ételadomány maradványa: juh humerus dext (juv.)

96. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: házi lúd lábcson. t. (sípcsont-fibula).

99. sír: Nő. Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (subad.).

100. sír: Koporsós férfi. Házi tyúk feje és félbevágott állat jobb oldali része (fej, 3 nyakcsigolya, mellkas-farhát, szárny és lábcson. t.).

102. sír: Férfi. Attribútum: juh 2 astragalus (sin.-dext.).

106. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: szarvasmarha pelvis fr. (juv.).

107. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: házi tyúk jobb oldali lábcson. t. jai.

2. Bordány-belterület [Rákosi M. út 63.] Dienes I. ásatása 1955. (BÖKÖNYI 1974, 349, 539, 550).

Feldúlt női sír. Idős ló fej és lábvég (mc., mt.) maradványai. A ló marmagassága 141,1 cm, a mc-index 14,4. A sír végében kiterített lóbőrös temetkezés. Patologikus elváltozás a bal oldali felső fogsorban, mindkét oldali mellső lábtőben és a jobb oldali hátulsó lábközépcsonton.

3. Röszeke-Ladányi dűlő. Trogmayer O. ásatása 1959 (BÖKÖNYI 1974, 395, 539, 550).

1. sír. Még nem kifejlett (subadultus) korú ló fej és lábvég (mc., mt.) maradványai. A ló marmagassága 133,2 cm, mc-index 14,9.

4. Rösztke-Nagyszéksós, 685. sz. tanya. Trogmayer O. ásatása 1959 (BÖKÖNYI 1974, 397).

3. sír: Nő. Kifejlett (adultus) ló fej és — bal oldali — metacarpus maradványai.

5. Sándorfalva-Eperjes. Fodor I. ásatása 1981 (FODOR 1985; VÖRÖS 1990, 133; VÖRÖS 2004).

A 65. és a 67. sír között egy bal oldalán fekvő kutyacsontváza került elő. A robosztus csontozatú, nagyméretű kifejlett kan kutya marmagassága 64,3 cm. Az őrző-védő kutya farmagassága 3 cm-rel alacsonyabb, mint a mellső végtagnál mért marmagasság. A jobb oldali könyök ízületében kedvezőtlen körjóslatú súlyos gennyes gyulladás alakult ki.

101. sír. Ételadomány maradványa: juh ágyékrégió (4 ágyék-, keresztcsont I. – I farokcsigolya), pelvis-femur sin., tibia dext. (ca. 1½–1¾ éves, marmagasság 51,7 cm).

6. Szatymaz (Szeged)-Jánosszállás, Gróf Árpád földje. Leletmentés 1934 (BÖKÖNYI 1974, 277.)

Az 5. és 14. férfi sírban lócsontok. „Az 5. sírban a lókoponyán „pokrócszövet maradványa”, rajta szív alakú ezüst lemezből kivágott díszek, átlukasztott ezüst lemezek.” (FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 69, Nr. 954.). A két ló koponya két-két alapterületét Bökönyi S. közölte.

7. Szeged-Csongrádi út (KÜRTI 1974, 320–321; BÁLINT 1991, 250)

Az Erdészeti Szakközépiskola Tankertjében leletmentés során 10. századra keltezhető „lócsontokkal eltemetett férfi” és két női sír került elő.

8. Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom. Bende L. és Lőrinczy G. ásatása, 1999 (BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002).

100. sír: Férfi. Ló részleges csontváza (VÖRÖS 2002). A kanca életkora 5–5½ év, marmagassága 139,2 cm, mc-index 14,8. Lóbőr nélküli(?), tavaszi-nyári temetkezés (4. kép 1–2). Patologikus elváltozás a felső fogsorban (pontyfogazat).

9. Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát. Bende L. és Lőrinczy G. ásatása, 2004 (LŐRINCZY–TÜRK 2011; VÖRÖS 2011).

500. sír: Férfi. Boreális típusú mén életkora ca. 3 év, marmagassága 136,0 cm, mc-index. 14,9. Lóbőr nélküli, tavaszi temetkezés. (4. kép 3–4)

595. sír: Nő. Boreális típusú kanca életkora 3–3¼ év, marmagassága 131,2 cm, mc-index 14,9. A sír végében kiterített lóbőrös, tavaszi temetkezés.

(4. kép 5–6) Patologikus elváltozás a bal oldali hátsó lábcsontban. Ételadomány maradványa: juh femur sin. (prox.-dist. epiph. elkorhad, ad.)

596. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: juh humerus dext. (subad., marmagasság 55,6 cm).

650. sír: Férfi(?). Ételadomány maradványa: juh pelvis sin. (töredékes, juv.).

10. Szeged-Kiskundorozsma-Jerney téglagyár. 1935-ben a téglavető telkén a munkások (női?) sírt bolygattak meg.

Ételadomány maradványa: „a fej mellől ... állati csontok kerültek elő” (SZÉLL 1941, 173).

11. Szeged-Kiskundorozsma-Subasa. Bozsik K. ásatása, 2000 (LŐRINCZY–TÜRK 2011).

143. sír: Feldúlt férfi(?). Ló részleges csontváz részei, ételadomány, attribútum (VÖRÖS 2011). A mén életkora 3½–3¾ év, marmagassága 130,6 cm. mc-index 14,2. A temetés évszaka ősztől. Ételadomány maradványa: juh femur prox. sin. töredék (subad.). Attribútum: mezei nyúl calcaneus dext.

12. Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő. Bálint A. ásatása, 1959 (BÖKÖNYI 1974, 375, 539, 550).

1. sír: Férfi. Idős (maturus) mén fej és — a kéz és a lábcsontok ízületben csontolt — lábvég (2 mc., mt.) maradványai. A ló marmagassága 137,6 cm, a mc-index 14,7.

Szeged-Öthalom 1879. A szegedi nagyárvíz utáni leletmentés ellentmondásos, pontatlan közleményei nem teszik lehetővé a régészeti leletanyag egyes részeinek pontos lokalizálását, illetve az esetleg összekevert leletanyag szétválasztását. Varázséji Gusztáv a kor szokásainak megfelelően a „ló és kutyacsontváz” előfordulása alapján a 14., 18., 39., 40. és 41. sírt „magyar síroknak” határozta meg (VARÁZSÉJI 1881). Az önálló, leletnélküli 14. és a 18. „lovaskutyás” sír eleve nem, a 40., 39. és a 41. férfi sírok a „lócsontváz-teljes ló”, illetve a két utóbbiban az extrém nagyméretű két-két patkó jelenléte — jelenlegi ismereteink szerint — kizárja azok honfoglalás kori besorolását. A 39. sír „sarkantyú” lelete nehezen értelmezhető, az éremlelete 11. századi (4 pogány, 1 keresztény magyar sír, LENHOSSÉK 1884, 14–16, 18, 52; VÖRÖS 1990, 133–134, 34–40. j.)

13. Szeged-Öthalom, V. homokbánya. Paluch T. ásatása, 2009.

36. sír: Férfi. A mén életkora 16–17 év (mat.), marmagassága 142,0 cm, mc-index 15,3. Összehajtott lóbőrös temetkezés (5. kép 1–2). Időskori exostosisok. Ételadomány maradványa: ló femur dext. (10–12 hó).

124. sír: Férfi. A mén életkora 4½–5 év, marmagassága 140,1 cm, mc-index 15,2. Összegöngyölt lóbőrös, őszi–téli temetkezés (5. kép 3–4). Ételadomány maradványa: juh femur sin. (juv.).

132. sír: Férfi. A mén életkora 1½–1¼ év, marmagassága 144,7 cm, mc-index 14,2. Összehajtott lóbőrös, őszi temetkezés (5. kép 5–6). Patologikus elváltozás a hátulsó lábtőben. Ételadomány maradványa: juh tibia sin. (juv.).

187. sír: Férfi. A mén életkora 2 év, marmagassága 140,7 cm, mc-index 14,9. Összegöngyölt lóbőrös, tavaszi temetkezés (6. kép 1–2). Ételadomány maradványa: juh humerus.

237. sír: Bolygatott nő. A mén életkora 2½–3 év, marmagassága 135,7 cm, mc-index 14,6. A láb vé-

génél összehajtott lóbőrös, őszi–téli temetkezés. (6. kép 3–4) Ételadomány maradványa(?): állatcsont.

257. sír: Bolygatott fiú gyerek. A mén életkora 2 év, marmagassága 141,8 cm, mc-index 12,5. A láb végénél összehajtott lóbőrös, tavaszi temetkezés. (7. kép 1–2) Ételadomány maradványa: juh femur.

14. Zsombó-Bába-dűlő. Lőrinczy G. ásatása, 1986. (LŐRINCZY–SZALONTAI 1993; VÖRÖS 1999).

Feldúlt férfi sír. Mediterrán típusú mén életkora 5–5½ év, marmagassága 145,6 cm, mc-index 15,3. Lóbőr nélküli, tavaszi–nyári temetkezés. (7. kép 3–4) Patologikus elváltozás a fogazatban és a bal oldali hátulsó lábtőben.

15. Zsombó-Ménesjárás-dűlő. Lőrinczy G. ásatása, 2004.

Férfi sír. Ételadomány maradványa: juh hum. sin. (a prox.epiph. sérült, ad., marmagasság 56,0 cm).

ÁLLATMELLÉKLETEK

Lovak

A vizsgált régió 12 sír- és temetőhelyén ló maradványa 34 sírból került elő: 33 sírban (26 férfi, 6 női és 1 ismeretlen sírban) ló részleges csontváza (2. táblázat), az egy sírban ételadomány és egy sírban ló felső zápfoga volt.

Az ismert nemű lovak között abszolút domináns a mén (23 egyed), kanca mindösszesen 2 helyen fordul elő egy-egy egyeddel (Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát 100. sír és az 595. sír). 8 egyed neme ismeretlen (3. táblázat).

23 részleges lovastemetkezés közül 12 bőr nélküli és 11 lóbőrös (5 összehajtott, 3 összegöngyölt, egy kiterített és 2 a sír végében kiterített).

A 26 férfi sírban 21 mén és egy kanca volt, 11 bőrnélküli és 9 lóbőrös temetkezéssel (4 összehajtott, 3 összegöngyölt (de nem kitömött), egy kiterített és egy sír végében kiterített). 4 ló egyed neme ismeretlen.

A 6 női sírban 2 mén és egy kanca volt, egy bőrnélküli és 2 lóbőrös temetkezés (egy összehajtott és egy sír végében kiterített). 3 ló egyed neme ismeretlen.

A honfoglalás kori magyar lovak a fejformájuk, testfelépítésük, testmagasságuk alapján két csoportra, típusra különíthetők el (VÖRÖS 2000, 366–367).

Az ún. boreális — póni lovak — típusba 2 kanca és 7 mén tartozik, 5 egyed alacsony, 3 egyed kisközepes és egy egyed nagyközepes testméret-kategóriájú. A mediterrán — arab lóhoz hasonló, arab lóval javított — típusba 6 mén tartozik, 3 egyed kisközepes, egy egyed nagyközepes és 2 egyed magas testméret-kategóriájú. A boreális lovaknál a magas, a mediterrán lovaknál az alacsony testmagasságú egyedek hiányoznak. 12 egyed típusát nem lehetett meghatározni (4. táblázat).

A mc-karcsúság megoszlása a testmagasság kategóriák között a következő: vékony csontozatú lovaknál alacsony és nagyközepes juvenilis egyedek; a kifejlettek mellett a karcsú csontozatúaknál magas juvenilis egyedek; a középkarcsúaknál kis- és nagyközepes juvenilis egyedek találhatóak (4. táblázat).

29 sír állatmaradványainak életkora („vágási életkora” – mortalitása) alapján valószínűsíthető, hogy a temetkezések közül 7 tavasszal, 6 tavasznyáron, 3 ősszel, 8 ősz–télen és 5 télen történtek (5. táblázat).

Kutya

Sándorfalva-Eperjesen két sír között egy nagyméretű őrző-védő kan kutya feküdt.

ÉTELADOMÁNYOK

Az ételadományok típusai egységesnek mondhatók, ezek a lapocka — ha van oldalas — és a comb. Az állatok húsos részekre bontása — anatómiai felépítésükből adódóan — azonosak. Az egyes testrészek bontása az állatok fajtájától és a méretétől (életkorától) függ. Az eltérések az ételkészítés szokásainak mindenkoros időbeli és térbeli változását, divatját követi. Az állatok vágása után az alábbi nagyobb bontási húsrészek alkalmasak felhasználásra:

lapocka — karcson, oldalas — bordák/szegycsont, fartó — medencecsont, hosszú comb — ágyékcsigolya/keresztcsont/medencecsont/combsont/sípcsont, rövid comb — combsont/sípcsont.

A nagyobb húsokból a csont(ok)/at az elkészítés módjától függően eltávolíthaták.

A legváltozatosabb ételadományt 4 emlősállat (szarvasmarha, juh, sertés és a mezei nyúl) és 2 baromfi (házi tyúk és házi lúd) felhasználásával az algyői temetőben helyeztek el. Szeged-Algyőn 3 sírban szarvasmarha (1 sírban lapocka és 2 sírban fartó); 18 sírban juh (12 sírban lapocka, 1 sírban oldalas-lapocka, 2 sírban oldalas, 1 sírban oldalas-hosszú comb, 1 sírban hosszú comb, 1 sírban rövid comb); 1 sírban sertés lapocka; 2 sírban mezei nyúl (1 sírban lapocka és rövid comb és 1 sírban rövid comb) volt.

Juh ételadományok találhatók Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúháton 2 férfi és 1 női sírban (1 sírban lapocka, 1 sírban fartó és 1 sírban rövid comb), Szeged-Kiskundorozsma-Subasán 1 férfi(?) sírban (rövid comb), Sándorfalva-Eperjesen 1(?) sírban (hosszú comb), Szeged-Óthalom, V. homokbánya 3 férfi sírban (1-1 rövid comb) és Zsombó-Ménészjárás-dűlő 1 férfi sírban (lapocka).

Az ételadományok nemek szerinti megoszlása: szarvasmarha 3 férfi sírban, juh 27 sírban (19 férfi, 7 női és 1 (?), a sertés és a mezei nyúl 1-1 férfi sírban, illetve egy sírok közötti helyen fordult elő. A honfoglalás korában igen ritka, az avar korszakban gyakran előforduló archaikus juh hosszú comb (+ágyékcsigolya-keresztcsont/pelvis!) 3 helyen, Szeged-Algyő 33. és 38. férfi, és Sándorfalva-Eperjes 101.(?) sírjából került elő.

A lapocka húsból a lapockacsontot (scapula) lefejtették, a lábszárcsontokat (radius/ulna) az ízületnél levágták. A felkarcsonatot (humerus) minden esetben a húsban hagyták. A rövid comb (femur) esetében a csípőizületet átvágták és a sípcsontot (tibia) a térdizületnél szintén levágták.

A húsok elkészítésére valószínűsíthető, hogy azokat egyben megsütötték, és sült hús formájában kerültek a sírokba. A sült húsokat natúr helyezték a sír aljára, cserép vagy fatálatkat nem alkalmaztak.

Szarvasmarha

Szeged-Algyő — Szarvasmarha lapocka (humerus) – fartó (pelvis) előfordulásai

Sírszám	Nem	Állatfaj	Testrégio – csont – életkor (év/hó)
25.	F	szarvasmarha	humerus dext. ca. 1 hó
32.	F	szarvasmarha	pelvis sin. ca. $\frac{3}{4}$
106.	F	szarvasmarha	pelvis fr.

Juh

Juh lapocka (humerus) — oldalas (costa, sternum) — comb (vert. lumb.-sacrum-pelvis- femur, tibia) előfordulásai (fgy – fiúgyerek)

Szeged-Algyő			
15.	F	juh	humerus dext. ca. $\frac{3}{4}$ –1
16.	F	juh	humerus dext. ca. $\frac{1}{2}$
17.	F	juh	4 costa, 4 sternum, humerus dext. $\frac{3}{4}$ –1
18.	F	juh	humerus dext. ca. 2
26.	F	juh	humerus dext. 2–2 $\frac{1}{2}$ Marmag. 66.4
27.	F	juh	humerus sin. 2–2 $\frac{1}{2}$ Marmag. 63.5
29.	F	juh	humerus sin. ca. 2
33.	F	juh	2 costa, 2 v.lumb.V-VI., sacrum I., pelvis-femur dext. 2 $\frac{1}{2}$ –3
34.	F	juh	pelvis-femur sin. 2 $\frac{1}{2}$ –3
37.	F	juh	humerus sin.
38.	F	juh	v.lumb.V-VI., pelvis-femur dext. 2 $\frac{1}{2}$ –3
49.	N	juh	humerus dext. ca. 3 Marmag. 65.3
57.	N	juh	3 costa
66.	N	juh	2 costa
92.	F	juh	humerus dext. ca. 2–3 kos Marmag. 69.5
93.	N	juh	humerus sin. ca. 2
94.	F	juh	humerus dext. 1 $\frac{1}{2}$ –2
99.	N	juh	humerus dext. 2 $\frac{1}{2}$ –3
Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát			
595.	N	juh	femur sin.
596.	F	juh	humerus. dext. ca. 3
650.	F(?)	juh	pelvis sin. ca. 2

Szeged-Kiskundorozsma-Subasa			
143.	F(?)	juh	femur sin. ca. 3
Sándorfalva-Eperjes			
101.		juh	4 v. lumb., sacrum I., vert. caudalis I., pelvis-femur dext., tibia sin. ca. 1½–1¾ Marmag. 51,7
Szeged-Öthalom, V. homokbánya			
124.	F	juh	femur sin. juv.
132.	F	juh	tibia sin. subad.?
187.	F	juh	humerus
257.	fgy	juh	femur
Zsombó-Ménészjárás-dűlő			
1.	F	juh	humerus sin. ad. Marmag. 56.0

Egyéb

Szeged-Algyó – Mezei nyúl lapocka (humerus) – comb (femur, tibia) előfordulása

38.	mezei nyúl	F	humerus dext., 4 tibia 2 sin. inf.-ad. -2 dext. ad.
44–45.	mezei nyúl	--	femur sin.

Szeged-Algyó – Sertés lapocka (humerus) előfordulás

11.	F	sertés	humerus dext. 1–1½
-----	---	--------	--------------------

Baromfi

A két baromfi fajból származó ételadomány csak Szeged-Algyón (5 férfi – 2 női) fordult elő. Három sírban házi tyúk, négy sírban házi lúd csontmaradványai kerültek elő. A házi tyúk és a lúd lábáról a lábvéget (tmt.-ph-ok) minden esetben eltávolították.

Házi tyúk szárny (ulna) – láb (femur-tibiotarsus). A 2 férfi sírban talált tyúk szárny és comb ételadományok viszonylag jól értelmezhetők.

A 100. koporsós férfi sírból azonban egy félbevágott tyúk jobb oldali része, illetve a levágott feje került elő. A tyúk feje+szárnya, illetve a törzsrésze+combja az elhunyt bal oldalán két különböző helyen volt. A tyúk testét nemcsak hosszában (jobb és bal oldali részre) hasították ketté, hanem levágták a fejét (koponya+állkapocs, 3 db nyakcsigolyával), a két szárnyát és a fél törzset a combjával együtt is. A 100. sír tyúk „részleges csontváza” eltér a hagyományos ételadományoktól. Külön volt a feje, és az azonos oldali testrészei szétszedve két helyen kerültek elő. Az avar korból ismertek hasonló házi tyúk leletegyüttesek (pl. Vác), ahol áldozati adománynak voltak értelmezhetők.

Szeged-Algyó

79.	F	házi tyúk	ulna sin.
100.	F	házi tyúk	fej, 3 v. cervic., scapula-humerus-radius/ulna dext lumbosacrale fr., sternum fr., pelvis fr.-femur-tibiotarsus dext.
107.	F	házi tyúk	femur-tibiotarsus dext.(?)

Házi lúd szárny (humerus) – törzs (sternum, pelvis) – láb (femur, tibiotarsus, fibula) ételadományok 2 női és 2 férfi sírban voltak.

Szeged-Algyó

1.	N	házi lúd	humerus
65.	N	házi lúd	sternum fr., tibiotarsus sin.
80.	F	házi lúd	humerus dext., pelvis-femur-tibiotarsus-fibula dext.
96.	F	házi lúd	tibiotarsus-fibula

Ló comb

A népvándorlás és a magyar honfoglalás korában rendkívül ritka ételadomány a ló comb. Négy honfoglalás kori (3 férfi és 1 női) sírből ismert. A sírokba elhelyezett csikó testrészek egységesek, eltérő életkorú egyedek combjai (femur). A femur maradványokból megbecsült — az epiphysisek elcsontosodási mértékét figyelembe vevő — állatok életkora korábban idősebbnek adódott. A diaphysisek átmérő, karcsúsága alapján azonban fiatalabbnak határozhatók meg.

Szeged-Öthalom, V. homokbánya

36. sír: Férfi. A koponya bal oldalától északkeletre ételadomány maradványa: femur dext. (inf., az epiphysisek nem csontosodtak el, a dist. epiph hiányzik, a cap. fem. még külön. Szélesség az intertrochanterica-nál 50 mm. Életkora 10–12 hó (inf.). Marmagasság ca. 95/100 cm.

Karos-Eperjesszög II. temető (a csontleletek pontos helye nem ismert, az emberi csontvázzal együtt kerültek felszedésre: VÖRÖS 1996, 466, 470)

49. sír: Nő. Ételadomány maradványa: femur dist. epiph. sin.(újszülött, neo). dist. sz. 72, m. 74 mm. Egyéb állatmaradvány: szarvasmarha patella dext, sertés astragalus sin., mezei nyúl vert. lumbalis.

52. sír: Férfi. Ételadomány maradványa: femur dext. (ca.1–1½ év). Szélesség az intertrochanterica-nál 58.

Gnadendorf (Ausztria). Férfi sír. (PUCHER 2006, 75)

A koponya bal oldalán, a váll fölött ételadomány maradványa: femur dext. (juv. 3,5 év). A diaphysis

külső oldalfala mellett vaskés! Egyéb állatmaradvány: szarvasmarha felső zápfog, tibia diaph. fr.

ATTRIBÚTUM

Algyőn 6 sírban (3 férfi – 3 női) volt attribútum. Egy-egy női sírban ló, illetve szarvasmarha felső zápfoga az emberi csontváz felszedésekor kerültek elő.

Juh astragalus 3 férfi sírban (1–2–3 db) és egy női (leány) sírban (3 db) volt. Az astragalusok 3 esetben az emberi medence mellett fémtárgyakkal együtt, egy esetben (102.) önállóan került elő. Szeged-Kiskundorozsma-Subasán mezei nyúl astragalus egy férfi(?) sírban volt.

Az astragalusok felületei épek, sem átfúrva, sem lecsiszolva nincsenek. Az elhunytak övükön hordott bőrtasakban tartották.

A 14 mérhető juhcsont hossz méretéből (TEICHERT 1975) számított marmagassági átlag 65,4 cm,

az 6 hosszúcsontból számított átlag 62,0 cm, a 8 astragalusból számított átlag 68,0 cm.

Állatcsontok

Három bolygatatlan sírból, az emberi csontvázak felszedésekor előkerült „magányos” csontok. Korábban attribútumnak(?) minősültek.

Sírszám	Nem	Állatfaj	Csont
Szeged-Algyő			
42.	N	„állat”	„állatcsigolyák”
51.	N?	ló	sesamoideum
90.	F	ló	sesamoideum, 3 v. caud. VIII–X.

APPENDIX

SZEGED-ÖTHALOM, V. HOMOKBÁNYA. AZ ÁLLATCSONT LELETEK RÉSZLETES LEÍRÁSA

36. sír: Férfi. Ló részleges csontváza a sír keleti oldalán, az emberi combcsont alsó felétől a sír végéig húzódik. A ló feje az emberváz térd-lábszár külső oldalán (K-re), vele párhuzamosan, északi tájolásban a jobb oldalára volt helyezve. A két mc. a lókoponya alatt, egymással párhuzamosan, szintén északi irányban, a két mt. a lókoponya mögött, V-alakban, déli irányban fekszik. A ló feje lekantározva.

Lómaradványok: a koponya összeroppant, a mandibulapár töredékes. Nyelvsont sin.-dext. Fogazat: I1-3, C, P2-4, M1-3. Mellső lábvége: 7 sin.-7 dext. carpale, mc., mc2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext., 2 sup. sesamoideum. Hátsó lábvége: astragalus, calcaneus, 4 tarsale, mt., mt2-4, ph.I.-II.-III., 2 sup. – 1 inf. sesamoideum. A corpus mandb. alacsony, a P3 alatt csontléc alakult ki, az érvágány (inc. vasorum) mélyen homorú. A mc-ok ventralis oldala a dist.epiph. fölött mélyen homorú. A mc és a mc2 összenőtt. A mt4 nagyméretű. A ph.III.-on a pataporc elcsontosodott.

A ló neme: mén, életkora 16–17 év (maturus), a marmagassága 142,0 cm. Nagyközepes, a mc-index

értéke 15,3 középkarcsú. A láb mellett összehajtott lóbőr „felülete” 85×35 cm (fej 50×25 cm, lábvégek 80×35 cm).

Ételadomány: az emberi koponya bal oldalától északkeletre a sír falánál csikó jobb oldali combcsontja (fem. diaph. dext., inf., az epiphysisek nem csontosodtak el, a dist. epiph. hiányzik, a cap. fem. még külön. A diaph. h. 212 mm, a diaph. átm. 26×34 mm. Szélessége az intertrochantericanál 50 mm, 10–12 hó).

124. sír: Férfi. Ló részleges csontváza a sír északkeleti oldalán az emberi csontváz comb alsó felétől a sír végéig húzódik. A ló feje az emberi csontváz térd-lábszár külső oldalán (ÉK-re), vele párhuzamosan északnyugati tájolásban az állára volt helyezve. Mögötte (DK-re) a lábszár-lábfej vonalában, egymással párhuzamosan a két mc., a mc.-ok mellett és részben mögötte a két mt. Mindkét metapodium a ló fejével azonos tájolású. A két belső metapodium (a mc. dext. és a mt. dext.) fordítva, a dorsalis oldalán fekszik. A férfi lábait déli irányban elmozdították, hogy a lóbőrt ca. a sír közepén el tudják helyezni. A

ló feje az elhunyt bal lábszárához volt támasztva. A ló feje lekantározva.

Lómaradványok: a koponya összeroppant, a mandibula-pár töredékes. Fogazat: I1-3, C, P2-4, M1-3. Az M3-ak rágófelülete még nem alakult ki. Mellső lábvége: 4 sin.-5 dext. carpale, mc, mc2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext. Hátsó lábvége: 4 sin.-2 dext. tarsale, mt, mt2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext., 5 sup.-2 inf. sesamoideum. A corpus mandib. alacsony, az alsó éle enyhén domború, az érvágány (inc. vasorum) mélyen homorú.

A ló neme mén, életkora 4½–5 év, a marmagassága 140,1 cm nagyközepes, a mc-index értéke 15,2 középkarcsú. A láb mellett összegöngyölt lóbőr „felülete” 105×25 cm (fej 55×25 cm, lábvégek 55×25 cm).

Ételadomány: az emberi koponya bal oldala és a sír fala között juh bal oldali combcsontja (fem. diaph. dext., az epiphysisek elkorhadtak, a diaph. átm. 13×14,5 mm, juv.).

132. sír: Férfi. Ló részleges csontváza a sír északkeleti oldalán, az emberi combcsont alsó felétől a sír végéig húzódik. A ló feje az emberi csontváz comb-térd-lábszár vonalában, a sír (ÉK-i) fala mellett, vele párhuzamosan, északnyugati tájolásban az állára volt helyezve. A koponyáról leválasztott két mandibula jobb oldalra elfordítva, a koponya alatt, egymáson fekszik. A koponya homloka-orrcsontja bezúzva (premax.-max.-nasale-frontale) töredékes, apró darabokra törött. A lókoponya hátsó része és az emberi lábszár-lábfej között V-alakban a két mc. Az egymással párhuzamos mt.-ok átlósan a mc-okon fekszenek. A metapodiumok a koponyával azonos tájolásúak.

Lómaradványok: a ló koponyája összeroppant, a mandibula-pár töredékes. Nyelvcsontról sin.-dext. Fogazat: di1-3, C (az alveolusban), dp2-4, M1 (2). Az M2-ök áttörték az alveolus falát. Mellső lábvége: 4 sin.-3 dext. carpale, mc, mc2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext. Hátsó végtag: 4 sin.-4 dext. tarsale, mt, mt2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext., 7 sup. – 4 inf. sesamoideum. A naviculare (Tc) és a cuboideum (T4+5) elől összezsugorodott.

A ló neme mén, életkora 1½–1¾ év, a marmagassága 144,7 cm, magas, a mc-index értéke 14,2 karcsú. A láb mellett összehajtott lóbőr „felülete” 85×35 cm (fej 55×30 cm, lábvégek 45×35 cm).

Ételadomány: a sír délnyugati sarkában egy juh bal oldali szárcsontja (tib. diaph. sin. az epiphysisek elkorhadtak, a diaph. átm. 12×12 mm, juv.).

187. sír: Férfi. Ló részleges csontváza a sír északkeleti oldalán, az emberi csontváz comb-lábfej vonalában húzódik. A ló feje az emberi csontváz combcsontja külső oldalán, vele párhuzamosan északnyugati tájolásban az állára volt helyezve. A két mc. a lófeje alatt vele azonos irányban, mögötte a lábszárak mellett a két mt. egymáson keresztbe téve.

Lómaradványok: a ló koponyája (összeroppant), mandibulapár töredékes. Nyelvcsontról sin.-dext. Fogazat: di1-3, C, dp2-4, M1-2. Az M2-ök rágófelülete még nem kopott. Mellső lábvége: 7 sin.-7 dext. carpale, mc., mc2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext. Hátsó lábvége: astragalus, calcaneus, sin.-dext., 1 sin.-3 dext. tarsale, mt, mt2+4, ph.I.-II.-III. sin.-dext. 7 sup.-7 inf. sesamoideum, 1 farokcsigolya (vert. caud.). A dp2 dext. és a mandibulák diastemáin barna rozsdafolt található. A széthasadt mandibulákban jól láthatók a tejpremoláris (dp) és az alatt levő maradandó premoláris (P) fogakat elválasztó szivacsos csontképződés. A „háromszög” alakú puha szivacsos csontszövet felső felülete a tejpremolárisok két gyökere közé ékelődik; alsó felülete a maradandó premolárisok rágókúpjaira (conus-aira) települ.

A ló neme mén, életkora ca. 2 év, a marmagassága 140,7 cm, nagyközepes, a mc-index értéke 14,9 középkarcsú. A láb mellett összegöngyölt lóbőr „felülete” 100×23 cm (fej 53×23 cm, hátsó lábvégek 45×15 cm).

Ételadomány: az emberi koponya és a sír északnyugati fala között juh humerus diaphysis db. (h. 150 mm).

237. sír: Bolygatott nő. Ló részleges csontváza a sír keleti végében, az emberi csontváz lábfejei előtt található. A ló hiányos feje a sír végében nyugati tájolásban az állára volt helyezve. A két mc. a ló arckoponyája alatt keresztben, ellentétes irányban, a bal oldali mt. a koponya alatt, vele azonos tájolásban feküdt. A ló fejéről az agykoponya (neurocranium) és a homlokcsont (frontale), illetve a két állkapocsága (ramus mandib.) lehasítva, hiányzik. Továbbá hiányzik a ph.II. sin., és a mt., ph.I.-II. dext.

Lómaradványok: ló hiányos koponyája (összeroppant), töredékes mandibulapár. Nyelvcsontról sin.-dext. Fogazat: I1., di2-3, C, P2-3, dp4, M1-2. Az M3-ak az alveolusban. Mellső lábvége: 5 sin.-4 dext. carpale, mc., mc2+4, ph.I.-III. sin.-dext., ph.II. dext. Hátsó lábvége: 1 sin.-2 dext. tarsale, mt.sin., mt2+4 sin.-dext., ph.I.-II. sin., ph.III. sin.-dext. 5 sup.-1 inf. sesamoideum, 1 farokcsigolya (vert. caud.). Az M3 fogkorona felületén és a fogoszlopon „cementbuborékok” találhatóak.

A ló neme mén, életkora 2½–3 év, a marmagassága 135,7 cm, alacsony, a mc-index értéke 14,6 középkarcsú. A sír végében összehajtott lóbőr „felülete” ca. 47×55 cm (fej ca. 47×20 cm, lábvégek 37×52 cm).

Ételadomány: a ló állkapocs végénél keresztben vékony csont töredék (h. 80 mm).

257. sír: Bolygatott fiúgyermek. Ló részleges csontváza a sír keleti végében, a gyermekcsontváz lábfejei előtt, a fej az északi, a lábvégek a déli részen található. A ló feje a bal oldalán fekvő nyugati tájolásban helyezték el. A mc. sin. a lófej arckoponyája alatt keresztben, a mc. dext. a koponyatető mellett, vele párhuzamosan fekszik. A bal oldali mt.dist.-phok megmaradt töredékei a déli sírfal mellett nyugati irányban feküdtek.

Lómaradványok: koponya (hiányos, összeropant), töredékes mandibulapár. Nyelvcsont sin.-dext. Fogazat: di1-3, C (az alveolusban), dp2-4, M1-(2). Az M2-ök áttörték az alveolus falát. Mellső lábvég: 2 carpale sin., mc., sin.-dext., mc.2+4 sin., ph.I.-II.-III. sin.-dext. Hátsó lábvég: mt. mt.2+4, ph.I.-II.-III. dext., 6 sup.-1 inf. sesamoideum. A mt. prox. ízületi felülete torzult, mélyen homorú. A jobb oldali ph.II. ant. prox.-dist. ízületi felülete kiszélesedett, a ph.III. ízületi felülete torzult és kimaródott.

A ló neme mén, életkora ca. 2 év, a marmagassága 141,8 cm, nagyközepes, a mc-index értéke 13,5 vékony. A sír végében összehajtott lóbőr „felülete” 48×38 cm (fej 38×28 cm, lábvégek 48×38 cm).

Ételadomány: a gyermek koponya bal oldalánál juh combcsont (fem. diaph., h. 130 mm).

IRODALOM

- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Studia Archaeologica 11. Budapest 1991.
- BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2002: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: *Honfoglalás kori temetés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. — Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 8 (2002) 351–402.
- BÖKÖNYI 1974: Bökönyi, S.: *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest 1974.
- FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962: Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter*. Szerk.: Szőke B. Régészeti Tanulmányok II. Budapest 1962.
- FODOR 1985: Fodor I.: *Honfoglalás kori temető Sándorfalván. (Előzetes közlemény). — Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva. Vorbericht*. Acta Antiqua et Archaeologica. Suppl. V. Szeged 1985, 17–33.
- KÜRTI 1974: Kürti B.: *Szeged-Csongrádi út*. Archaeologiai Értesítő 101:2 (1974) 320–321.
- KÜRTI 2001: Kürti B.: *Sírok üzenete. (Honfoglaló magyarok temetője Algyő határában.)* Algyő 2001.
- LENHOSSÉK 1884: Lenhossék J.: *Die Ausgrabungen zu Szeged-Öthalom in Ungarn, namentlich Die in den Dortigen ur-magyarischen, alt-römischen und keltischen Gräbern aufgefundenen Skelete*. Budapest 1884.
- LŐRINCZY-SZALONTAI 1993: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: *Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez I. — Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert I*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2 (1993) 279–320.
- LŐRINCZY-TÜRK 2011: Lőrinczy G. – Türk A.: *10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát-ról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna-Tisza közti oldalának 10. századi településtörténetéhez. — Gräberfeld des 10. Jh. In: Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 12 (2011) 419–479.
- PUCHER 2006: Pucher, E.: *Das Pferd*. In: Daim F. – Lauer E. (Hrsg.) *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Band 64. Mainz 2006, 75–82.
- SZÉLL 1941: Széll M.: *Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. — Verwüstete Dörfer, aus den XI–XVI. Jh. stammende Funde im Kom. Csongrád*. Dolgozatok 17 (1941) 169–173.
- TEICHERT 1975: Teichert, M.: *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen*. In: A. T. Clason (ed), *Archaeozoological Studies*. Amsterdam–Oxford–New York 1975, 51–69.
- VARÁZSÉJI 1881: Varázséji G.: *A szeged-öthalmi őstelep és temető*. Archaeologiai Értesítő 14 (1880) 1881, 323–336.

- VITT 1952: Витт, В. О.: Лошади пазырыских курганов. Советская археология 16 (1952) 163–205.
- VÖRÖS 1990: Vörös I.: *Kutya áldozatok és kutyatekmezések a középkori Magyarországon I.* — *Dog sacrifices and burials in Medieval Hungary I.* Folia Archaeologica 41 (1990) 117–145.
- VÖRÖS 1996: Vörös I.: *A karosi honfoglalás kori temetők állatsontmaradványai.* — *Tierknochenfunde des landnahmezeitlichen Gräberfelder von Karos.* In: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tiszavidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei I.* Miskolc 1996, 461–493.
- VÖRÖS 1999: Vörös I.: *A zombói honfoglalás kori sír lova.* — *Das Pferd des landnahmezeitlichen Grabes von Zombó.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 5 (1999) 423–429.
- VÖRÖS 2000: Vörös I.: *Az algyői honfoglalás kori temető archaeozoológiai vizsgálata.* — *Die archäologische Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 6 (2000) 37–401.
- VÖRÖS 2002: Vörös I.: *A kiskundorozsmai honfoglalás kori sír lova.* — *Das Pferd des landnahmezeitlichen Grabes von Kiskundorozsma.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 8 (2002) 407–408.
- VÖRÖS 2004: Vörös I.: *Sándorfalva-Eperjes honfoglalás kori temető állatsontleletei.* — *Die Tierknochenfunde des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Sándorfalva-Eperjes.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 10 (2004) 493–496.
- VÖRÖS 2011: Vörös I.: *Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátú honfoglalás kori temető állatsontmaradványai.* — *Tierknochenfunde des landnahmezeitlichen Gräberfeldes Kiskundorozsma-Hosszúhát.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 12 (2011) 511–516.

ARCHAEOZOOLOGICAL EXAMINATION OF THE 10TH CENTURY GRAVES FROM THE MICROREGION OPPOSITE OF THE MAROS MOUTH

István VÖRÖS

In the radius of around 20 km in the vicinity Szeged, in the region of the right bank Tisza, animal remains came to light at 15 sites, from 61 graves of 7 cemeteries and 8 burial places and from 2 pits situated between graves. Remains of 7 species could be identified: horse (*Equus caballus* L. 1758), sheep (*Ovis aries* L. 1758), cattle (*Bos taurus* L. 1758), domestic goose (*Anser domesticus* 1758), domestic hen (*Gallus domesticus* L. 1758), hare (*Lepus europaeus* Pall. 1778) and pig (*Sus domesticus* Erxl. 1777). The most frequently found remains belong to horses (33 partly skinned horse, 1 food offering and 1 attribute) and to sheep (27 food offerings, 4 attribute). They are followed by cattle (3 food offerings, 1 attribute), goose (4 food offerings), hen (2 food offerings, 1 animal sacrifice), hare (2 food offerings, 1 attribute) and pig (food offering). 75% of sacrifices of animal origin, food offerings and attributes were found in male burials (*Table 1*). Osteological and topographical description of animal remains from the burial place of Szeged-Óthalom, Sandpit No. V. is published in the Appendix.

In the 12 examined cemeteries and burial places, remains of horses were found in 34 graves: in 33 graves (26 male, 6 female and one burial of unknown gender) there were partly buried horses (*Table 2*), in one grave there was a food offering and in another one

an upper cheek-tooth of a horse. Among the horses with identifiable gender, studs were absolutely dominating (23 individuals), mares were found only in 2 cases (single individuals), the gender of 8 individuals is unknown (*Table 3*). Among the 23 partly buried horses, in 12 cases no skin came to light and in 11 cases skin was buried (in 5 cases in it was folded, interwound and in the confine of 2 graves it was stretched).

In the 26 male burials there were 21 studs and one mare, with 11 skinless and 9 horse skinned burials (4 folded, 3 interwound, but not stuffed, one stretched and one stretched in the confine of the grave-pit). Gender of 4 horse individuals is unknown. In 6 female graves there were 2 studs and a mare, one burial was without skin and 2 burials with skin (one folded and one stretched in the confine of the grave-pit). The gender of 3 horse individuals is unknown.

On the basis of their head shape, body stature and withers height, Hungarian horses from the Conquest Period can be separated into two groups, types. The so-called boreal — pony horses — type includes 2 mares and 7 studs; 5 individuals belong to the small, 3 individuals to the medium small and one individual to the medium large body size. Mediterranean — similar and improved by Arabic horses — type includes 6 studs, 3 individuals belong to medium small, one individual

to the medium large and 2 individuals to the tall body size category. There are no tall individuals among boreal horses, and no short individuals among Mediterranean horses. Type of 12 individuals could not be identified (Table 4).

Judging from the age of animals from 29 graves („slaughter age” – mortality) it is probable that 7 of the burials took place in the spring, 6 in the spring-summer, 3 in the autumn, 8 in the autumn-winter and 5 in the winter (Table 5).

In Sándorfalva-Eperjes there were two large guarding-protecting male dogs buried between two graves.

Types of food offerings can be considered to be uniform: scapula — if there was flitch — and limb. Due to their anatomic structure the animals were butchered into meaty parts in a similar way. After the slaughtering the following larger meaty units were ready for utilisation: scapula – humerus, flitch – ribs/breastbone, hook – pelvis, long limb – lumbar verte-

bra/sacral bone/pelvis/thigh bone/shine-bone, short limb – thigh bone/shine-bone. Food offering was represented by four mammals (cattle, sheep, pig and hare) and two poultry (hen and goose).

Food offering of horse limb extremely rare in the Migration and Hungarian Conquest Periods is known from 4 graves (3 male and 1 female) of the Conquest Period (Szeged-Öthalom, Sandpit No. V, Karos II., Gnadendorf).

Upper cheek-tooth of a horse and a cattle, and a sheep astragalus can be considered to be attributes (Algyő, Kiskundorozsma-Subasa). Withers height average calculated from 14 measurable length size of sheep bones is 65.4 cm (TEICHERT 1975); the average calculated from 6 long bones is 62.0 cm; average calculated from 8 astragali is 68.0 cm.

Translated by Valéria Kulcsár

Állatfaj	Sírok	Férfi	Nő	Ismeretlen nemű
	száma	sírok száma		
Ló	34	26	7	1
Juh	31	23	7	1
Szarvasmarha	4	3	1	
Házi lúd	4	2	2	
Házi tyúk	3	3		
Mezei nyúl	3	2		1
Sertés	1	1		

1. táblázat: Az állatfajok sír gyakorisága és az elhunytak neme szerinti megoszlása
Table 1: Occurrence of animal species in the graves and distribution of the dead by gender

Sír szám	elhunyt neme	neme	életkora	Ló			farok cs.	Temetési mód	Mortalitás évszak/hónap
				tipus, marmagasság	mc-index	testméret kat. cm			
			év	Bordány-Belterület					
1.	N	?	mat.	141,8	nagyközepes	14,4	karsú		
				Szeged-Algyő					
8.	N	?	5-5½						tavaszy-nyár – márc./ápr. – szept.
15.	F	mén	8	M 138,2	kisközepes	15,7 kp.	vastag	1	ő. hajtott
18.	F	mén	1¾-2	B 143,2	nagyközepes	13,3	vékony	5	lóbőr nélküli
25.	F	mén	1¾-2	B 138,8	kisközepes	14,9 kp.	karsú	3	lóbőr nélküli
29.	F.	mén	3¾-4	B 131,6	alacsony	16,0 kp.	vastag	3	lóbőr nélküli
32.	F	mén	7	B 138,5	kisközepes	15,8 kp.	vastag	1	lóbőr nélküli
34.	F	mén	3½-3¾	B 135,8	alacsony	15,7 kp.	vastag	1	ő. göngyölt
37.	F	mén	4	B 135,6	alacsony	14,3	karsú	2	kiterített*
38.	F	mén	12	M 136,5	kisközepes	15,9 kp.	vastag	8	lóbőr nélküli
49.	N	mén	5	M 144,2	magas	15,8 kp.	vastag	8	lóbőr nélküli
52.	F	mén	4	M 141,6	nagyközepes	14,6	karsú	6	kiterített
80.	F	mén	2	133,0	alacsony	12,9	vékony	5	lóbőr nélküli
92.	F	mén	5½	139,5	kisközepes	16,4 kp.	vastag	6	lóbőr nélküli
94.	F	mén	3	M 139,8	kisközepes	14,9 kp.	karsú	8	lóbőr nélküli
				Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halom					
100.	F	kanca	5-5½	B 139,2	kisközepes	14,8 kp.	karsú	3	lóbőr nélküli(?)
				Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát					
500.	F	mén	3	B 136,0	alacsony	14,9 kp.	karsú	2	lóbőr nélküli
595.	N	kanca	3-3¾	B 131,2	alacsony	14,8 kp.	karsú	2	kiterített*
				Szeged-Kiskundorozsma-Subasa					
143.	F(?)	mén	4½-4¾	130,6	alacsony	14,2	karsú		ősz-tél – szept.–dec.
				Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő					
1.	F	mén	mat.	137,5	kisközepes	14,7 kp.	karsú		
				Röszke-Ladányi-dűlő					
1.	-----	?	subad.	133,2	alacsony	14,9 kp.	karsú		

Sír szám	elhunyt neme	életkora	Ló			mc-index	farok cs.	Temetési mód	Mortalitás évszak/hónap
			neme	tipus, marmagasság					
3.	N	?	ad.	Röszke-Nagyszéksós					
5.	F	?	Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Á. földje						
14.	F	?	Szeged-Csongrádi út						
	F.	?	Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halom						
100.	F	kanca	5-5½	B 139,2	kisközepes	14,8 kp.	karcsú	3	lóbőr nélküli(?) tavasz-nyár – márc./ápr. – szept.
500.	F	mén	3	B 136,0	alacsony	14,9 kp.	karcsú	2	lóbőr nélküli tavasz – márc./ápr.
595.	N	kanca	3-3¼	B 131,2	alacsony	14,8 kp.	karcsú	2	lóbőr nélküli tavasz – márc./ápr. – jún.
143.	F(?)	mén	4½-4¾	130,6	alacsony	14,2	karcsú		ősz-tél – szept. – dec.
1.	F	mén	mat.	137,5	kisközepes	14,7 kp.	karcsú		
36.	F	mén	16-17	142,0	nagyközepes	15,3 kp.	karcsú		ő. hajtott
124.	F	mén	4½-5	140,1	nagyközepes	15,2 kp.	karcsú		ő. göngyölt ősz-tél – szept. – márc./ápr.
132.	F	mén	1½-1¾	144,7	magas	14,2	karcsú		ő. hajtott ősz-tél – szept./dec.
187.	F	mén	ca. 2	140,7	nagyközepes	14,9 kp.	karcsú	1	ő. göngyölt tavasz – márc./ápr.
237.	N	mén	2½-3	135,7	alacsony	14,6 kp.	karcsú	1	ő. hajtott ősz-tél – szept. – márc./ápr.
257.	fgy	mén	ca. 2	141,8	nagyközepes	12,5	vékony		ő. hajtott tavasz – márc./ápr.
1.	F	mén	5-5½	M 145,6	magas	15,3 kp.	karcsú	6	lóbőr nélküli tavasz-nyár – márc./ápr. – szept.

2. táblázat: A lovak legfontosabb jellemzői. F. – férfi, N – női, kp. – közép-, farok cs. – farokcsigolya darabszáma, ő. – összehajtott/összegöngyölt
 Table 2: The most characteristic features of the horses. F. – male, N – female, * – stretched in the confine of the grave-pit,
 kp. – number of middle vertebrae, farok cs. – number of caudal vertebrae, ő. – folded/interwound

Sírok száma	Mén	Kanca	?	Össze-		Kiterített	Bőr nélkül	?
				hajtott	göngyölt			
26 férfi	21	1	4	4	3	1-1*	11	6
6 női	2	1	3	1		1*	1	3
ismeretlen			1					1
mén	23			5	3	1-1*	11	2
kanca		2				1*	1	
ismeretlen			8					8

3. táblázat: Lovak neme és temetési típusainak megoszlása az elhunytak neme szerint.

* a sír végében kiterítve

Table 3: Distribution of horse genders and burial types by the gender of the dead.

* stretched in the confine of the grave

Ló típus, nem, testmagasság kat.		mc-(csont) karcsúság			
	Esz	vékony	karcsú	középkarcsú	középvastag
Kanca					
Boreális típus					
alacsony	1		131,2		
kisközepes	1			139,2	
Mén					
Boreális típus					
alacsony	4		135,6	136,0	131,6; 135,8
kisközepes	2			138,5; 138,8 (juv)	
nagyközepes	1	143,2 (juv)			
Mediterrán típ.					
kisközepes	3			139,8	136,5; 138,2
nagyközepes	1		141,6		
magas	2			145,6	144,2
Ismeretlen típ.					
alacsony	4	133,0 (juv)	130,6	133,2; 135,7 (subad)	
kisközepes	2			137,5	139,5
nagyközepes	5	141,8 (juv)	141,8	140,1; 140,7 (juv) 142,0	
magas	1		144,7 (juv)		
Egyedek száma	27	3	6	12	6

4. táblázat: Ló típusok, mc-karcsúság, testmagasság kategória és marmagasság (cm) megoszlása (Esz: egyedszám)

Table 4: Distribution of horse types, mc-slimness, body height category and withers height (cm) (Esz: number of individuals)

Lelőhely	Tavaszi	Tavaszi-nyár	Ősz	Ősz-tél	Tél
Szeged-Algyő	80., 93., 94.	8., 11., 26., 27.	16., 17., 92.	33., 34., 38., 94.	15., 18., 25., 29., 32.
Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halom		100.			
Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát	500., 595.				
Szeged-Kiskundorozsma-Subasa				143.	
Szeged-Öthalom, V. homokbánya	187., 257.			124., 132., 237.	
Zsombó-Bába-dűlő		1.			
Sírok száma	7	6	3	8	5

5. táblázat: A temetés valószínűsített ideje (sírszámok)

Table 5: Probable time of burial (grave numbers)

Lelőhely/sírszám	Életkor	Teljes hossz.	Diaph.			Marmag. cm
			hossz.	szélesség	mélység	
Szeged-Öthalom 36.	10–12 hó		215	26	34	95/100
Karos II. 52.	ca. 1–1½ év	310	250	29	37,5	105
Gnadendorf	ca. 2 év			34	41	110/120

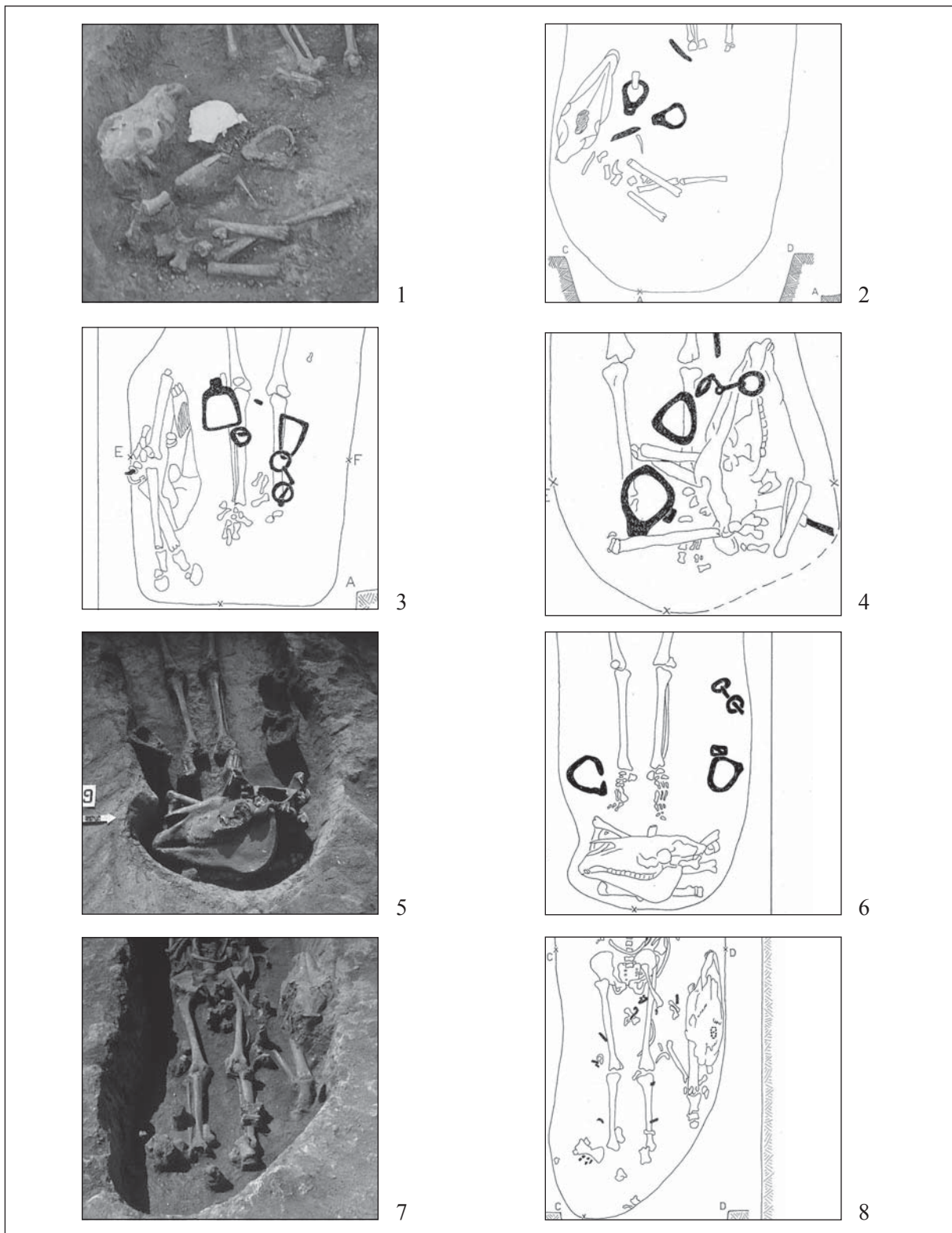
6. táblázat: Ló femur méretek (mm)

Table 6: Horse femur sizes (mm)

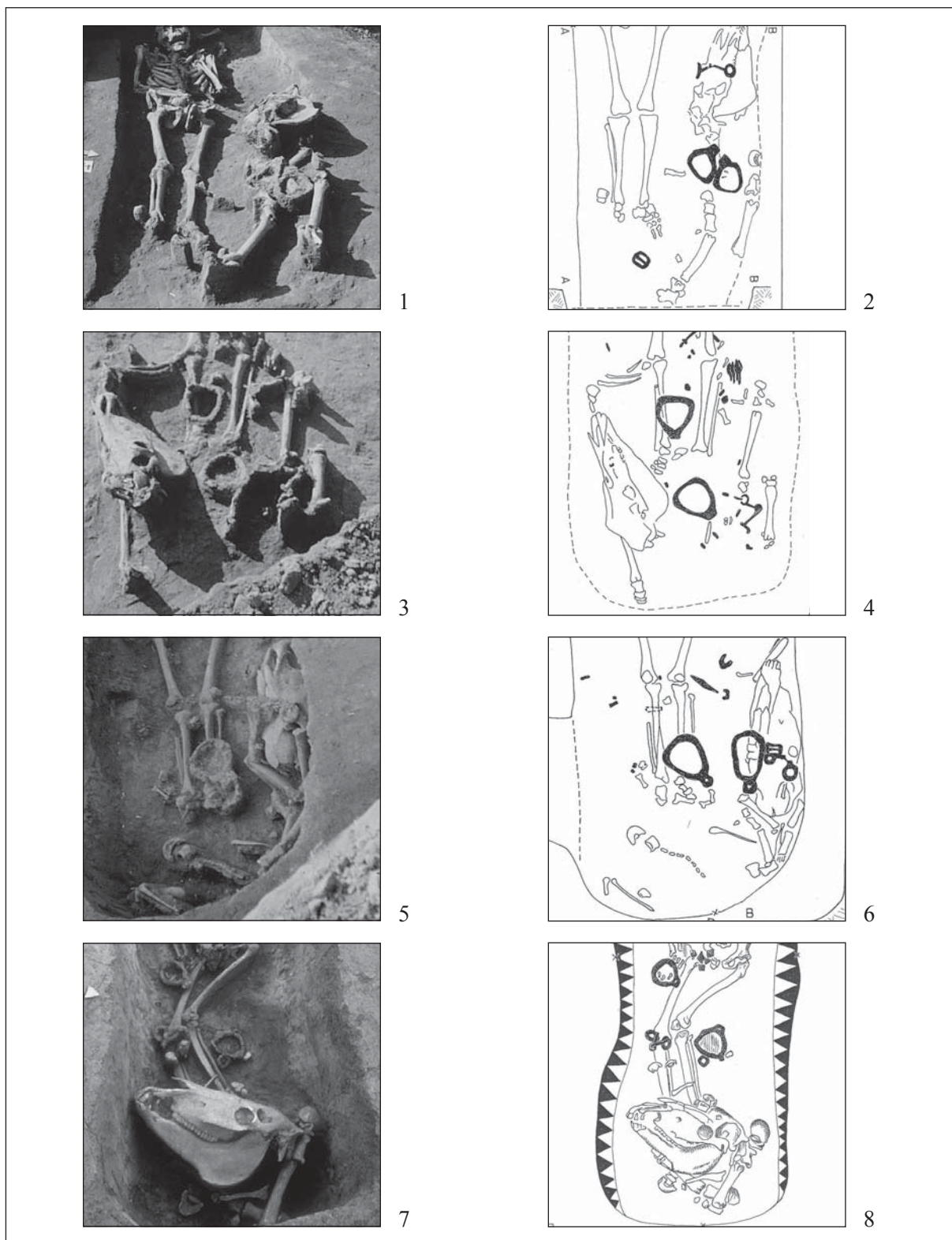
Sírszám	Nem	Állatfaj	Csont
Szeged-Algyő			
39.	N	ló	P ⁴ dext.
87.	N	szarvasmarha	M ³ dext.
25.	F	juh	astragalus
52.	F	juh	3 astragalus 2 sin.-1 dext. Marmag. 65.8, 69.2, 70.3
64.	lgy	juh	3 astragalus 1 sin.- 2 dext.. Marmag. 64.7, 68.0, 68.0
102.	F	juh	2 astragalus sin.-dext. Marmag. 68.0, 70.3
Szeged-Kiskundorozsma-Subasa			
143.	F(?)	mezei nyúl	astragalus dext.

7. táblázat. Attribútumok (lgy – leánygyerek)

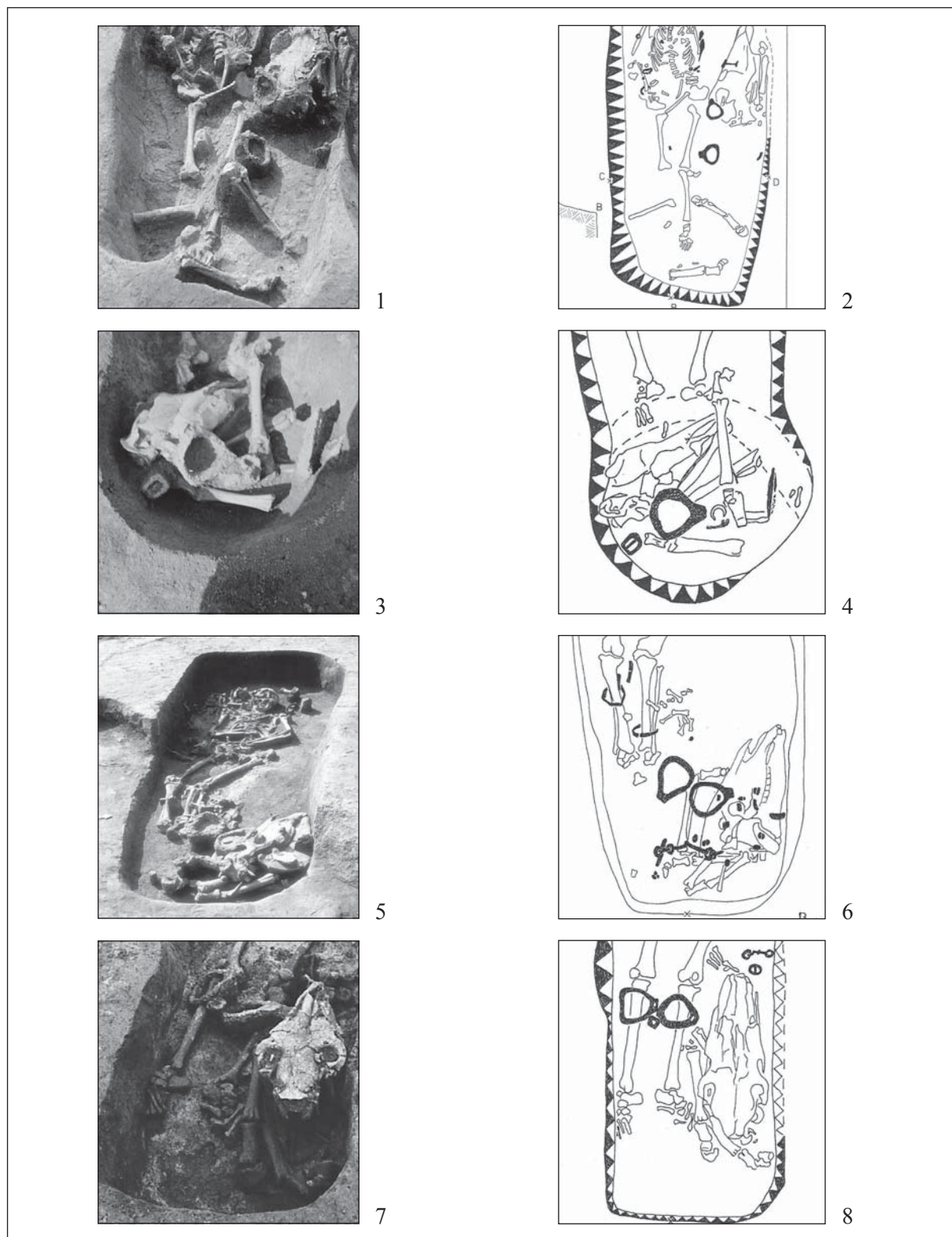
Table 7: Attributes (lgy – girl)

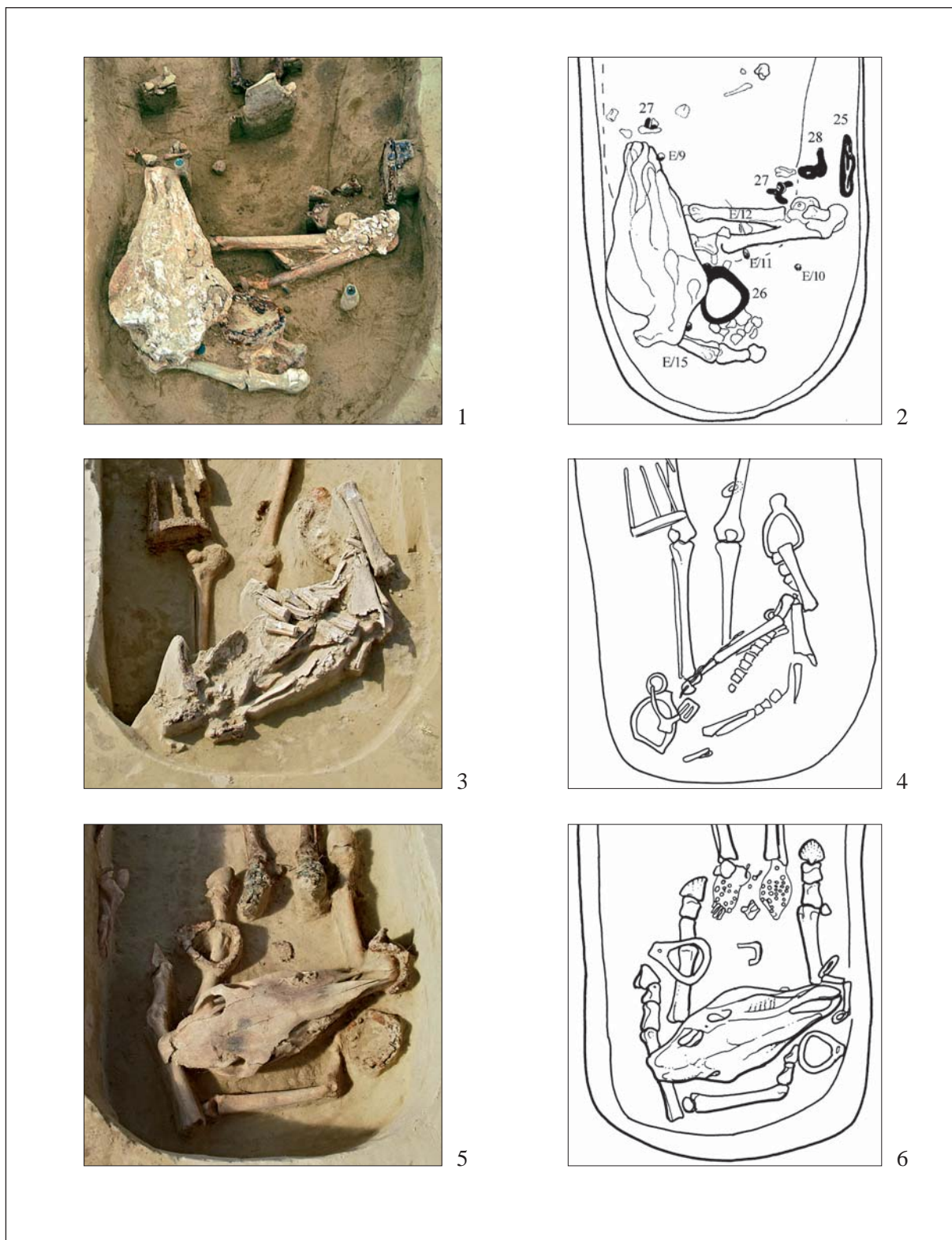
1. kép: Szeged-Algyő. 1–2: 15. sír; 3: 18. sír; 4: 25. sír; 5–6: 29. sír; 7–8: 32. sír
 Fig. 1: Szeged-Algyő. 1–2: grave 15; 3: grave 18; 4: grave 25; 5–6: grave 29; 7–8: grave 32

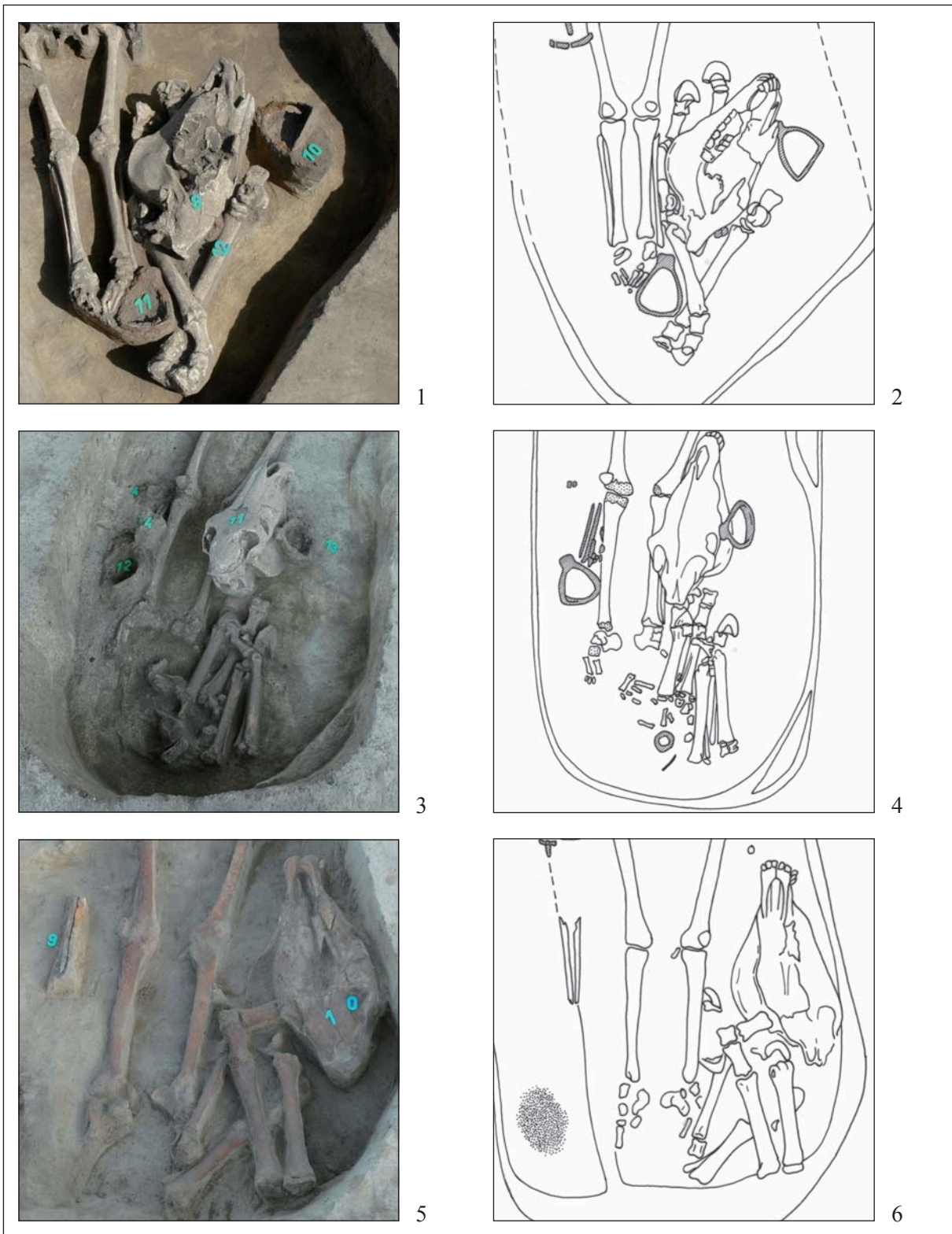
2. kép: Szeged-Algyő. 1–2: 34. sír; 3–4: 37. sír; 5–6: 38. sír; 7–8: 49. sír
 Fig. 2: Szeged-Algyő. 1–2: grave 34; 3–4: grave 37; 5–6: grave 38; 7–8: grave 49

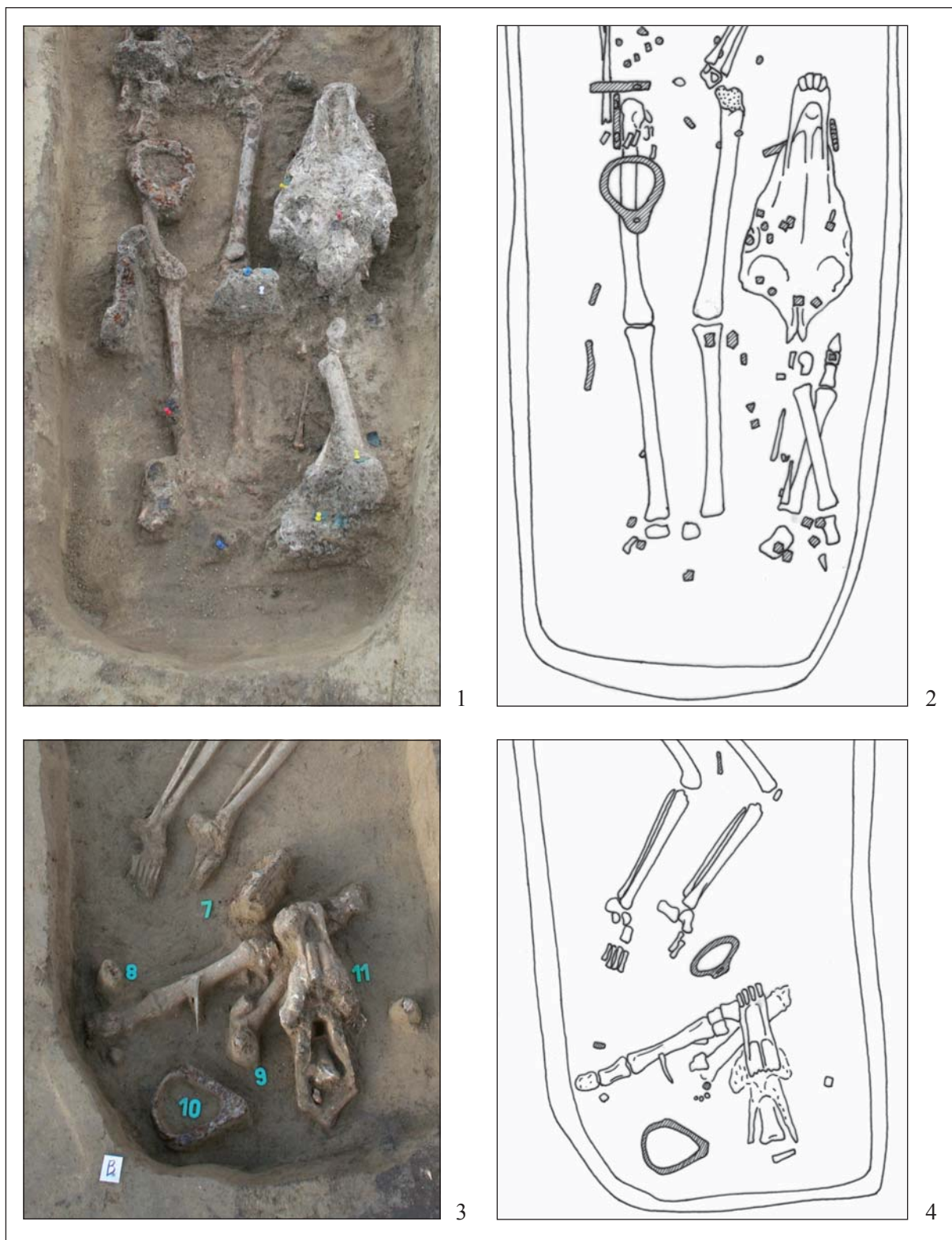
3. kép: Szeged-Algyő. 1–2: 52. sír; 3–4: 80. sír; 5–6: 92. sír; 7–8: 94. sír
 Fig. 3: Szeged-Algyő. 1–2: grave 52; 3–4: grave 80; 5–6: grave 92; 7–8: grave 94

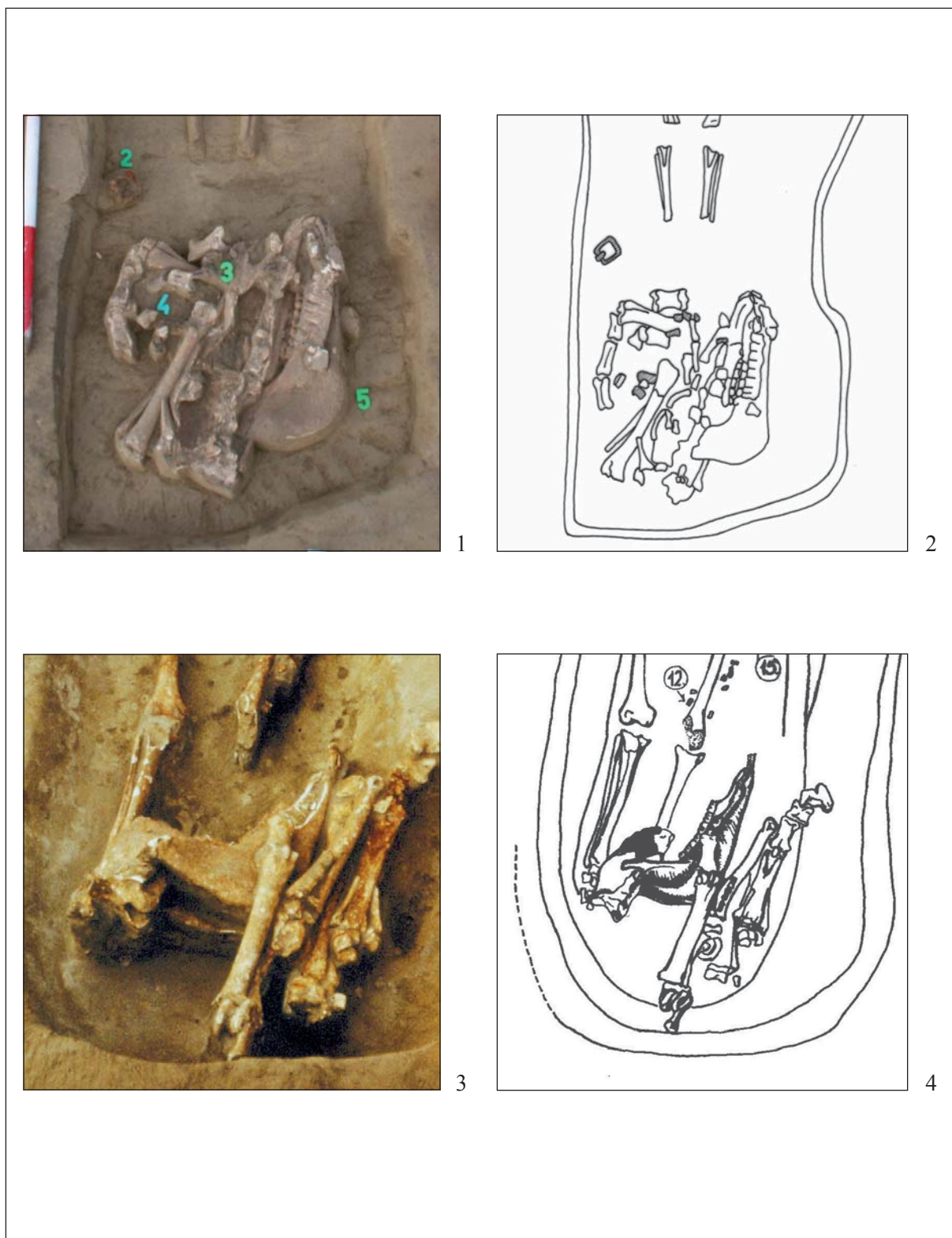
4. kép: Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát. 1–2: 100. sír; 3–4: 500. sír; 5–6: 595. sír
 Fig. 4: Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát. 1–2: grave 100; 3–4: grave 500; 5–6: grave 595

5. kép: Szeged-Óthalom, V. homokbánya. 1–2: 36. sír; 3–4: 124. sír; 5–6: 132. sír
 Fig. 5: Szeged-Óthalom, V. homokbánya. 1–2: grave 36; 3–4: grave 124; 5–6: grave 132

6. kép: Szeged-Óthalom, V. homokbánya. 1–2: 187. sír; 3–4: 237. sír
Fig. 6: Szeged-Óthalom, V. homokbánya. 1–2: grave 187; 3–4: grave 237

7. kép 1–2: Szeged-Öthalom, V. homokbánya 257. sír; 3–4: Zombó-Bába-dűlő
 Fig. 5, 1–2: Szeged-Öthalom, V. homokbánya, grave 257; 3–4: Zombó-Bába-dűlő